

На правах рукопису

ЛІГОЦЬКИЙ Анатолій Олексійович

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ
ПЕРЕЛІКУ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
(З ДОСВІДУ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ)**

13.00.01 — теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ — 1994

Ав 30.639

00756825 (X)

Дослідження проведено на кафедрі педагогіки Київського університету імені Тараса Шевченка

- Науковий керівник** — доктор педагогічних наук, професор **КОВАЛЬ**
Лариса Григорівна
- Науковий консультант** — кандидат технічних наук, професор **ГОНДЮЛ**
Валерій Петрович
- Офіційні опоненти** — доктор педагогічних наук, професор **КОЗАКОВ**
Віталій Андрійович.
— кандидат педагогічних наук, професор, член-кор.
АПН України ЄВТУХ Микола Борисович
- Провідна установа** — Український державний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова

Захист відбудеться *26 вересня* 1994 р. о *15⁰⁰* годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.068.18.15 з присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук у Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252601, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 303.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка.

Автореферат розіслано *19 серпня* 1994 р.

ЛННБ ім. В. Стефаніка
АН України

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

ПЛАХОТНИК О. В.

4В-30.639

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність проблеми. Розпочатий процес реформування освіти в Україні перебуває в тісній взаємозалежності від переходу економіки України на нові ринкові відносини. Зміна характеру і змісту праці та необхідність соціального захисту трудящих ставить перед суспільством серйозні завдання, що їх Державна національна програма "Освіта" визначає як стратегічні, пов'язані із виведенням освіти України на рівень розвинених країн світу шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних та організаційних засад.

Інтеграція у світову систему потребує кардинального перегляду змісту освіти, пошуку власних підходів до підготовки фахівців вищої кваліфікації в Україні. Принципово новим у цьому аспекті є постановка Кабінету Міністрів України від 18 травня 1994 року № 325 "Про Перелік напрямів підготовки фахівців з вищою освітою за професійними спрямуваннями, спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів та робітничих професій". Поява такого документа зумовлена суперечностями, що існують у системі освіти. Це, зокрема, суперечності між потребами суспільства, зацікавленого в зростанні якості підготовки фахівців, і браком механізмів реалізації ступеневої освіти в різних типах навчальних закладів; між запитами виробництва, якому потрібні спеціалісти різних кваліфікаційних рівнів та робітничих професій, і браком механізмів зміни змісту освіти як реакції на новаційні процеси в науці, техніці і виробництві; між потребами та інтересами особистості, розвитком її освіченості як фактора соціального

престижу і недостатнім розробленням умов набуття бажаної кваліфікації в інтелектуальній або виробничій сфері, фінансового забезпечення; між потребами доцільного використання позитивного зарубіжного досвіду з методичного та організаційного забезпечення навчального процесу і недостатнім прогнозуванням розвитку різних напрямів підготовки фахівців та їхнього соціального захисту.

Такі суперечності свідчать про потребу реорганізації роботи вузів в умовах ринкової економіки. Орієнтовного уявлення про те, які фахівці і в якій кількості потрібні державі в перспективі, не досить. Підготовка спеціалістів має враховувати реальні потреби особистості в здобутті саме тієї спеціальності і професії, попит на які існує на ринку праці або прогнозується на майбутнє.

Аналіз вітчизняних педагогічних досліджень показує, що на сьогодні ще немає наукових розробок, методичних та інших матеріалів, які можна було б використати для формування напрямків підготовки спеціалістів з вищою освітою за професійним спрямуванням, спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів та робітничих професій. Навіть у ґрунтовних наукових працях з проблем педагогіки вищої школи останніх років А.М. Алекська, С.І. Архангельського, Ю.К. Бабанського, П.Я. Гальперіна, М.Б. Свтуха, В.А. Козакова, Я.К. Коломинського, М.М. Скаткіна, В.О. Смирнова та інших вчених, які розробляли різноманітні питання змісту, організації, методів навчання у вищій школі, прогнозування її розвитку, зазначена проблема не знайшла достатнього розвитку. Значною мірою це було пов'язано з відомими соціальними умовами існування колишнього СРСР, в якому належно не враховувалися національні інте-

реси України. Тому і не ставилося завдання створити документ, який би відповідав вимогам "Міжнародного стандарту класифікації освіти" та "Міжнародного стандарту класифікації професій" і, як наслідок, належно не розроблялися критерії формування напрямів підготовки фахівців з вищою освітою за професійним спрямуванням, а вузька професійна підготовка студента з обраної спеціальності не забезпечувалася системою соціального захисту випускників навчальних закладів. Відповідно не існувало й потреби в науково обгрунтованій системі класифікації за галузями знань, хоч окремі здобутки у створенні моделей підготовки фахівців все ж були.

Вивчення особливостей сучасної підготовки спеціалістів різного профілю в навчальних закладах є найважливішою умовою правильного визначення кожним вузом цілей, змісту, принципів і методів навчання та виховання студентів, а також науковою передумовою складання прогнозів розвитку вищої освіти в нашій країні (Гершунський Б.С., Гондья В.П., Маслов В.М.). Одним із шляхів такого прогнозування є моделювання професійних якостей особистості випускника вузу, яких він має набути в процесі навчання. В ідеальній моделі майбутнього спеціаліста конструється потреба суспільства в таких спеціалістах, а отже, сама модель має визначати програму організації та розвитку навчально-виховного процесу, систему професійної підготовки студентів.

У теорії педагогіки можна виділити декілька моделей, побудованих на різноманітних результатах підготовки майбутнього фахівця. Перша модель, що передбачає його загальнопедагогічну підготовку, орієнтується на формування психологічної готовності до професійної діяльності. Значну роль у

визначенні найбільш значущих якостей, знань та вмінь, необхідних для організації навчально-виховного процесу, відіграли наукові дослідження В.П. Беспалька, Ф.М. Гоноболіна, І.І. Кобиляцького, І.Т. Огороднікова, О.І. Піскунова та ін. Підготовка спеціалістів за цією моделлю пов'язується із вивченням структури їхньої діяльності, науково-теоретичних основ професійного формування, рівня професійної кваліфікації, а також шляхів удосконалення навчально-виховного процесу.

Зміст другої моделі становлять основні функції фахівця, оволодіння якими дає йому змогу успішно адаптуватися до професійної діяльності, виконувати різноманітні професійні дії. У дослідженнях А.М. Алексюка, П.М. Воловика, В.А. Козакова, А.Г. Коваль, О.Г. Мороза, Р.І. Хмельк та інших розкрито різноманітні аспекти вдосконалення процесу підготовки студентів, їхньої адаптації до вузівських умов, розвитку міжособистісних відносин, формування творчої активності.

Третя модель побудована на розвитку педагогічної майстерності фахівця, тобто того комплексу властивостей особистості, який забезпечує ефективність управління процесами навчання, виховання та розвитку студентів, самореалізації та самовдосконалення особистості. Ці аспекти знайшли відображення в працях В.А.Афанасьєва, Н.В.Кузьміної, В.М.Коротова, В.О.Сластеніна, А.Н.Щербакова.

Проблема підготовки спеціаліста з вищою освітою є однією з центральних у сучасній педагогіці. Враховуючи досягнення вітчизняної науки, позитивний досвід зарубіжної педагогіки вищої школи, практичні результати впровадження нових моделей навчання та освіти майбутніх фахівців, сучасна

вища школа проектує оптимальний варіант удосконалення різнорівневої підготовки спеціалістів.

Важливість практичного розв'язання проблеми формування переліку напрямів професійного спрямування, спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів, забезпечення соціально-педагогічних умов різнорівневої підготовки студентів у вищій школі України, а також недостатня теоретична вивченість питання координації з Міжнародними стандартами класифікації освіти і професій визначили вибір теми дослідження і зумовили її актуальність.

Об'єктом дослідження є процес формування переліку спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів у сучасній системі вищої освіти України.

Предмет дослідження - різнорівнева підготовка фахівців у вищій школі.

Мета дослідження - теоретичне обґрунтування і розроблення соціально-педагогічних умов формування переліку спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів.

Відповідно до об'єкта, предмета та мети дослідження вихідною стала гіпотеза про те, що оптимальної кількості спеціальностей і якості підготовки фахівців різного рівня кваліфікації можна досягти, визначивши соціально-педагогічні умови реформування вищої освіти в Україні. До цих умов належать:

- потреба суспільства у спеціальностях певного профілю, яка співвідноситься з потребою регулювання ринку праці;
- визначення сфер використання спеціалістів різних кваліфікаційних рівнів і вимог до їхньої фахової підготовки;
- прогнозування розвитку закладів різних типів і рівнів

акредитації у зв'язку з попитом суспільства і пропозиціями ринку праці.

З а в д а н н я дослідження полягає в тому, щоб:

- 1) виявити соціально-педагогічну суть напрямів підготовки фахівців вищої освіти, спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів;
- 2) визначити елементи системи різнорівневої освіти в теорії та практиці вищої школи;
- 3) розробити критерії відбору змісту напрямів підготовки фахівців з вищою освітою за професійним спрямуванням та спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів;
- 4) обґрунтувати соціально-педагогічні умови ефективного впровадження в практику роботи навчальних закладів України переліку напрямів професійного спрямування та спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів.

М е т о д о л о г і ч н о ш о с н о в о ш дослідження є теорія наукового пізнання, філософські положення про взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ та процесів, їхній системний аналіз, а також концепція цілісного підходу до проблем виховання й освіти особистості в умовах реформування системи освіти в Україні.

Для реалізації поставлених завдань було використано такі м е т о д и дослідження: теоретичний та порівняльний аналіз літератури, вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду формування спеціальностей у вищій школі, експертне опитування провідних фахівців у відповідних галузях знань та напрямках професійного спрямування; спостереження, анкетне опитування, бесіди, інтерв'ю, методи математичної статистики.

Дослідження здійснювалося поетапно.

На першому етапі /1991-1992 рр./ було

вивчено філософську, соціологічну, психолого-педагогічну літературу, нагромаджено відповідний фактичний матеріал, визначено вихідні позиції, поняття, гіпотезу і завдання дослідження.

На другому етапі /1992-1993 рр./ здійснено перевірку гіпотези, уточнено завдання дослідження за Міжнародними стандартами класифікації освіти і професій.

На третьому етапі /1993-1994 рр./ проведено дослідно-експериментальну перевірку існуючих напрямків професійного спрямування на основі вищих навчальних закладів України, узагальнено здобуті дані, проаналізовано результати впровадження "Переліку напрямів підготовки фахівців з вищою освітою за професійним спрямуванням, спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів та робітничих професій" у вищі навчальні заклади різного рівня акредитації, завершено теоретичне осмислення та оформлення тексту дисертації.

Наукова новизна. В дослідженні обгрунтовано соціально-педагогічні умови розвитку напрямків професійного спрямування вищої освіти, спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів підготовки фахівців, які забезпечують ефективність функціонування всієї системи освіти та її складових з урахуванням Міжнародних стандартів класифікації професій і освіти.

Теоретична значущість. У дослідженні обгрунтовано педагогічні умови формування переліку спеціальностей відповідно до досвіду реформування вищої освіти в Україні.

Практична значущість. Теоретичні по-

ложення та висновки, що містяться в дослідженні, можна використовувати в прогнозуванні розвитку напрямків підготовки фахівців з вищою освітою за професійним спрямуванням, вимог до кваліфікаційних рівнів, розробленні положень та рекомендацій з формування змісту вищої освіти.

В і р о г і д н і с т ь наукових положень, висновків та рекомендацій забезпечувалася результатами широкої дослідно-експериментальної перевірки напрямів підготовки фахівців за професійним спрямуванням та спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів у навчальних закладах України, кількісним та якісним опрацюванням одержаних даних, використанням методів, які адекватні поставленим завданням.

Н а з а х и с т в и н е с е н о :

- соціально-педагогічні умови формування переліку спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів:

- обґрунтування потреб суспільства у розвитку певних спеціальностей відповідно до запитів ринку праці і можливостей навчальних закладів України різних рівнів акредитації щодо його забезпечення;

- технології створення освітньо-професійних програм підготовки фахівців, яка включає визначення їхньої кваліфікаційної характеристики та нормативну частину змісту навчання.

А п р о б а ц і я результатів дослідження здійснювалася безпосередньо в управлінсько-методичній роботі автора в Міністерстві освіти України. Основні положення дослідження було обговорено на конференціях: "Впровадження ступеневої підготовки фахівців і переліку напрямків вищої базової освіти" (Київ, листопад 1993), "Проблеми та перспективи уп-

равління якості підготовки спеціалістів" (Київ, грудень 1993), в окремих публікаціях автора: "Освітньо-професійні програми підготовки молодих спеціалістів: Методичні рекомендації. - Київ, 1994. - /у співавторстві/", а також шляхом публікації статей, підготовки і впровадження методичних рекомендацій для розробників освітньо-професійних програм.

Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури і додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У в с т у п і обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу, завдання і методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичну значущість дисертації, наведено відомості про вірогідність та апробацію її результатів, сформульовано положення, що їх винесено на захист.

У п е р ш о м у розділі "Проблема формування переліку спеціальностей у теорії і практиці дослідження шляхів розвитку вищої освіти" дано науковий аналіз проблеми формування спеціальностей і принципів їхнього розвитку в різних галузях знань у вітчизняному та зарубіжному досвіді створення освітніх моделей.

Формування переліку напрямків підготовки фахівців з вищою освітою та спеціальностей відповідних кваліфікаційних рівнів у вищих навчальних закладах України ґрунтується на вітчизняному досвіді становлення вищої освіти, яка пройшла шлях від Києво-Могилянської Академії до сучасних центрів культури й науки, провідних вищих навчальних закладів Києва, Харкова, Львова, Дніпропетровська та інших міст, її здобутки

визнано на світовому рівні. Зростання суперечностей між традиційною організацією системи освіти, зокрема її найконсервативнішою частиною (середньою та вищою школою), та характером соціально-економічних процесів, що відрізняються динамічністю та нестабільністю, зумовляє потребу переглянути встановлені норми і стереотипи в системі освіти. Ця сфера забезпечує державу робочою силою, відіграє значну роль у формуванні майбутнього молодого покоління. Сучасна криза освіти пояснюється розбіжностями між рівнем освіти і кваліфікації та соціальними і фінансовими можливостями її забезпечення. Тривала інертність суспільства щодо раціонального використання кваліфікованих кадрів для розвитку науки, культури і виробництва призвела до інертності системи освіти, зниження інтелектуального потенціалу суспільства, інфляції багатьох спеціальностей і, загалом, до відставання від вимог міжнародних стандартів. Реформування вищої школи вчені розглядають як глобальний соціально-компенсаторний фактор, здатний забезпечити якісний економічний розвиток держави.

У країнах з розвиненими ринковими відносинами лише з невеликої частини ретельно дібраних за здібностями студентів готують спеціалістів вищих рівнів. Основну масу студентів після дво-трирічного навчання та набуття відповідної кваліфікації використовують для роботи на рівні середньої ланки управління виробництвом. Такий підхід відображує об'єктивний розподіл фахівців у ринкових умовах залежно від рівня їхньої кваліфікації.

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить про різноманітність шляхів, якими ця проблема розв'язувалася в різних країнах.

Так, у системі вищої освіти колишнього СРСР діяв розширений перелік спеціальностей, що містив понад 300 найменувань. Це створювало численні труднощі при обранні певної спеціальності, а також вирішенні питання мобільності вузів у підготовці спеціалістів. Структура переліку спеціальностей тоді виконувала свої функції, проте вона стала перешкоджати реформуванню освіти і різномірневої фахової підготовки в нових ринкових відносинах. Аналогічних труднощів зазнавали також системи освіти інших країн, де одним з основних концептуальних підходів до формування переліку напрямків базової вищої освіти було забезпечення академічної мобільності студентів, тобто можливості переходу студентів на навчання з однієї спеціальності на іншу в межах одного напрямку. Напрямок професійного спрямування визначався кількістю предметів, виражених у годинах аудиторних занять, які студенту доводилося додавати як академічну різницю при переході з однієї спеціальності на іншу.

Новий перелік напрямків базової вищої освіти передбачає таку побудову системи освіти, в якій пристосування до потреб ринку здійснюється на завершальних етапах формування фахівця. Це її провідна заасада. Вона надає більшої гнучкості системі освіти, забезпечує суспільство освітніми послугами, які адекватні потребам ринку праці.

Тому метою впровадження нового переліку спеціальностей є надання навчальним закладам України поштовху в прискоренні процесу реформування системи освіти. В умовах розвитку ринкової економіки та демократизації суспільства гнучкість системи вищої освіти стає досить важливим елементом. Щоб забезпечити гнучкість системи підготовки спеціалістів на

основі базового рівня вищої освіти, потрібно мати чітку концепцію його змісту. Його визначають за такими циклами нормативних і вибіркових дисциплін: гуманітарний та соціально-економічний; фундаментальний; професійно-орієнтований; самостійного вибору. Назви циклів залишаються при підготовці бакалаврів з будь-якої галузі знань. Після засвоєння програми базової вищої освіти на наступному етапі навчання відбувається диференціація освіти за спеціальностями, ведеться підготовка дипломованих спеціалістів або магістрів наук.

Основоположні принципи побудови і розвитку сучасних освітніх систем, що діють у багатьох країнах світу, сформовано практикою багатьох десятиліть і спрямовано на вдосконалення різних галузей знань. Зміст їх відображає закономірності економічного, соціально-політичного та національно-культурного розвитку країн, ефективність і можливість підготовки кадрів різної кваліфікації в умовах конкретної історичної та соціально-культурної ситуації. Основне спрямування принципів полягає в науковому плануванні та прогнозуванні розвитку національної освіти.

Згідно із Законом України "Про освіту", що заклад основу нової освітньої стратегії, головними принципами її побудови визначено: гнучкість і прогностичність системи освіти; єдність та наступність; неперервність і різноманітність освіти; відповідність світовому рівню; інтеграцію з наукою і виробництвом; взаємозв'язок з освітою інших країн; гуманізм і демократизм. У нашій інтерпретації вимога гнучкості та прогностичності системи освіти визначає її мобільність. Це стосується різних її аспектів: організаційних, методичних і самого змісту освіти. Соціаль-

но-економічна ситуація визначає умови, які б сприяли своєчасному і доцільному вклячченню до навчальних планів досягнень світової науково-технічної думки і культури. З іншого боку, ці природні рунії мають забезпечувати рівень складності навчального матеріалу, доступного і придатного для засвоєння студентами.

Науково-технічний прогрес, зміни, які він передбачає в усіх галузях знань і виробництва, нові умови ринкової економіки зумовляють потребу в постійному вдосконаленні людськнм набутих знань. Це досягається не лише завдяки самоосвіті особистості, а й неперервному підвищенню чи зміні кваліфікації (спеціалізації), що втілюється у вимогах до принципу єдності та наступності системи освіти. Важливим аспектом розвитку освіти є забезпечення її неперервності, що гарантується тісним зв'язком між усіма її рівнями. Це зумовлює органічний перехід від нижчих до вищих рівнів освіти, можливість свідомого вибору спеціальності, а також зміну однієї спеціальності на іншу, яка б відповідала індивідуальним нахилам та інтересам особистості.

Нагальна вимога відповідності рівня освіти світовому рівневі, інтеграції з наукою і виробництвом та потреба взаємозв'язку з освітою інших країн ставлять завдання пристосувати освіту до швидкої перебудови і навіть зміни її функцій, що перевірені на практиці. Прогресивні зміни в освіті забезпечуються органічним взаємозв'язком наукового пошуку з навчанням і професійним зростанням. Ефективності процесу інтеграції сприяє участь студентів у дослідницьких пошуках різних наукових шкіл.

Отже, докладний аналіз соціально-педагогічної суті

принципів, який здійснив автор дисертації, дає право стверджувати, що реформаторський характер сучасної соціально-економічної ситуації, зрушення та вдосконалення в різних сферах діяльності держави роблять актуальними зміни в системі освіти. Вони полягають у розширенні меж дії та впливу окремих основоположних принципів, гнучкості і виконанні належних функцій у реалізації різнорівневої підготовки спеціалістів, а також у визначенні переліку спеціальностей.

У другому розділі "Організаційно-методичне забезпечення процесу фахової підготовки у вищій школі" розкрито значення переліку спеціальностей як елемента системи освіти, дано характеристику інтеграційних процесів у формуванні напрямків вищої базової освіти, обґрунтовано критерії відбору змісту освітньо-професійних програм підготовки фахівців у вищій школі.

"Перелік напрямів підготовки фахівців з вищою освітою за професійним спрямуванням, спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів та робітничих професій" розглянуто як системний об'єкт. Необхідність системного підходу до його вивчення зумовлюється складністю і багатоаспектністю досліджуваного об'єкта, його взаємозв'язаних структурних елементів, які аналізувати ізольовано неможливо.

З цих позицій перелік спеціальностей є підсистемою більш загального цілісного утворення – системи освіти, спрямованої на виконання соціального замовлення суспільства – підготовку фахівців різних кваліфікаційних рівнів.

Складовими системи формування переліку спеціальностей, на наш погляд, є: соціальне замовлення суспільства вищій школі; зміст навчання, який відповідає рівням освіти та її

ступеням; цілям та завданням підготовки фахівців; освітньо-професійні програми. Ці структурні утворення відповідають структурним елементам Міжнародного стандарту класифікації освіти і Міжнародного стандарту класифікації професій та проекту Українського стандарту класифікації професій. Системоутворюючим елементом досліджуваної системи є освітньо-професійні програми, які відображують нові тенденції в розвитку науки і суспільства, втілені в цілях і завданнях навчання. Ефективність цієї системи визначається результатами підготовки фахівців.

Цілеспрямованість системи освіти та якість фахової підготовки забезпечуються: визначенням місця кожної спеціальності в реалізації соціального замовлення; виявленям провідних напрямків формування різнорівневих спеціальностей; оцінкою результатів досягнення відповідного рівня підготовки спеціалістів у кожному напрямку; використанням у напрямках вищої освіти за професійним спрямуванням методів вивчення й узагальнення досвіду, що стосується розвитку спеціальностей, кількості і якості зайнятих у народному господарстві фахівців конкретного напрямку; прогнозуванням перспектив розвитку певної галузі знань; організацією діяльності вищих навчальних закладів з кадрового забезпечення соціального замовлення за професійними напрямками підготовки фахівців з вищою освітою.

Враховуючи викладене, в процесі дослідницької роботи при формуванні переліку напрямів підготовки фахівців з вищою освітою за професійним спрямуванням, спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів та робітничих професій було визначено 14 галузей знань, які охоплюють всі розгалуження сучасної

науки. У кожній із зазначених галузей виділено 71 напрямок підготовки фахівців за професійним спрямуванням, 492 спеціальності для спеціалістів, 506 - для молодших спеціалістів та понад 1000 робітничих професій. Кількість напрямків визначається поняттям "прогнозування" освіти, розвиненість (або нерозвиненість) окремих галузей знань.

Процес об'єднання спеціальностей за напрямками професійного спрямування зумовлюється значними змінами в їхній структурі та змісті і супроводжується розвитком загальних ідей та закономірностей, теоретичних основ і практичних можливостей науки та виробництва. Тому для успішної інтеграції спеціальностей при підготовці фахівців необхідно враховувати такі дидактичні умови: наявність соціально цінних цілей і завдань навчання; втілення в конкретній галузі знань відповідних принципів та методів навчання, єдиних понять і термінів; спільні об'єкти для засвоєння студентами; єдину логіку подання навчальної інформації. Наприклад, галузь знань "ОСВІТА" в напрямку "Педагогіка" об'єднує 7 спеціальностей, що відповідають згаданим умовам; напрямок "Психологія" - 2 спеціальності, напрямок "Соціологія" - 3 спеціальності.

Визначення цих та подібних напрямків підготовки фахівців з вищою освітою за професійним спрямуванням, спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів ґрунтується на таких критеріях:

- узгодженість базової підготовки з метов та завданнями підготовки фахівців різних кваліфікаційних рівнів;

- відповідність відібраного навчального матеріалу до освітньо-професійної програми змісту науки, системі понять;

- реалізація загальнодидактичних принципів доступності, науковості, системності, наочності, зв'язку теорії з практикою тощо;

- опора на принципи фундаменталізації та інтеграції базових знань;

- забезпечення внутрішніх зв'язків між спеціальностями у певній галузі знань;

- динамічність та гнучкість системи фахових знань.

Розроблені нами критерії створять струнку і логічну систему формування переліку напрямків вищої базової освіти та спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів.

У третьому розділі "Соціально-педагогічні умови розвитку різнорівневих спеціальностей" виявлено та експериментально апробовано соціально-педагогічні умови різнорівневої підготовки фахівців, доведено їхнє практичне значення і розкрито шляхи прогнозування відбору спеціальностей у системі освіти України.

У дисертації обгрунтовано соціально-педагогічні умови, за яких розвиток спеціальностей є перспективним. Це потреба суспільства у спеціальностях того чи іншого профілю; визначення сфер використання спеціалістів різних кваліфікаційних (освітніх) рівнів і вимог до їхньої фахової підготовки; прогнозування розвитку закладів різних типів і рівнів акредитації в зв'язку з попитом суспільства і пропозиціями ринку праці (реалізується через поняття "рухливість освіти"). Кожна з цих умов змістовно забезпечена вимогами щодо фінансування, визначення змісту фахової підготовки, оцінки її якості та критеріїв ефективності. Такий підхід зумовив необхідність вивчення стану теперішньої підготовки молодих

спеціалістів.

У процесі роботи ми досліджували існуючий і бажаний ступінь забезпечення відповідного рівня підготовки молодих спеціалістів вузом за різними параметрами. При цьому ставилося завдання визначити ті розбіжності, які спостерігаються різними експертами, насамперед, "споживачами" - представниками установ і "виробниками" - працівниками вузів.

У дослідженні було використано метод експертної оцінки, який дав змогу встановити за 15 параметрами професійні, особисті та комунікативно-організаторські якості, що досить повно характеризують інтегральну якість молодого спеціаліста у відносних одиницях (за шкалою в діапазоні (0;1)).

Дослідження було організовано і проведено кафедрами педагогіки Київського університету ім.Тараса Шевченка протягом 1993-1994 навчального року в два етапи: на першому етапі було опитано чотири групи респондентів, на другому - одну.

Першу групу респондентів (43 осіб) склали студенти четвертого курсу Київського педагогічного коледжу. Другу групу респондентів - молоді спеціалісти, більшість з яких працює в дошкільних закладах на посадах вихователів не більше півроку (40 осіб). Третя група - працівники Київського педагогічного коледжу (40 осіб), що займають керівні посади (директор, заступник директора, завідувач відділом, голови циклових (предметних) комісій). Четверту групу респондентів становили керівники дошкільних закладів м.Києва (44 осіб).

За даними опитування виявлено, що, по-перше, існують деякі стереотипні уявлення про комплекс якостей, властивих молодим спеціалістам (як у керівників, так і в студентів). Вони помітно відрізняються від уявлень керівників установ.

де працюють випускники вузів. По-друге, уявлення про ідеального молодого фахівця різко змінюється у випускників вузів, що вже працюють в установах, порівняно із студентами четвертого курсу, які лише готуються до педагогічної діяльності. По-третє, найвищі вимоги до молодих фахівців ставить керівництво коледжу. Керівництво дошкільних закладів оцінює "своїх" молодих фахівців значно нижче, ніж учасників досліджуваних груп. По-четверте, немає відмінності в оцінці молодих фахівців чоловіками і жінками - керівниками установ; малопомітними є розбіжності поглядів на їхню підготовку в керівників різних вікових груп. Нарешті, незважаючи на високу оцінку професійних якостей студентів вихователями (керівництвом коледжу), молоді фахівці виявляють саме ці якості значно меншою мірою, ніж інші (особисті і навіть "ініціативні").

Для вирішення завдання прогнозування потреби фахівців з різних спеціальностей у процесі дослідження було застосовано комплекс методів. Одним з них є метод екстраполяційного прогнозування, який виявляв можливі варіанти розвитку системи оптимального формування переліку спеціальностей на майбутнє.

Проектування процесів реформації різнорівневої фахової підготовки включає розроблення і впровадження системних методів прогнозування. Суть системного методу прогнозування полягає в тому, що в ньому, з одного боку, реалізуються екстраполяційні методи, побудовані на кореляції кадрових структур з техніко-економічними показниками (тобто від техніко-економічних показників до кадрової структури), а з другого боку, через складність системи різнорівневої фахової

підготовки кадрові структури довелося визначати експертним шляхом.

Цей підхід значно підвищує об'єктивність процесів прогнозування внаслідок уточнення його бази і врахування складних кадрових деформацій, а також економічної, соціальної і психологічної ситуації, що склалася на даному етапі підготовки фахівців і у конкретному регіоні. На відміну від екстраполяційного, метод експертних оцінок дав змогу визначити ті напрями фахової підготовки, які найбільше відповідають запятам суспільства та виробничої сфери.

При прогнозуванні екстраполяційним методом вирішувалося завдання виділити фактори, що впливають на ефективність процесів різнорівневої фахової підготовки, чому сприяв метод головних компонентів.

Математична модель, що характеризує вплив процесів різнорівневої фахової підготовки на економічні показники економіки України, має такий вигляд:

$$Y = 0,0473 x_1 + 0,0521 x_2 + 0,0198 x_3 + 0,8479 x_4,$$

де Y - валовий суспільний продукт України, млрд. крб.; x_1 - кількість спеціалістів та молодих спеціалістів, зайнятих у народному господарстві України, тис. чол.; x_2 - кількість осіб, що навчаються в різних навчальних закладах, тис. чол.; x_3 - кількість осіб, що навчаються в загальноосвітніх школах, тис. чол.; x_4 - кількість студентів, що навчаються у вищих навчальних закладах України.

Запропонований підхід може бути використаний при побудові математичних моделей залежності якісних і кількісних показників різнорівневої фахової підготовки від фінансових і матеріальних ресурсів, що створить реальні передумови для

вирішення завдань оптимізації процесів навчання. Системний метод прогнозування, як показали дослідження, значно підвищує якість і результативність управлінських рішень, що їх приймають, і знижує непродуктивні витрати матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

Аналіз одержаних у ході дослідження результатів підтвердив висунуту нами гіпотезу, що дає підстави зробити певні висновки.

Основною передумовою формування переліку спеціальностей для підготовки у вищих навчальних закладах України є поглиблена загальнотеоретична і фундаментальна підготовка фахівців, що є результатом гнучкого реагування вищих навчальних закладів на пропозиції та запити суспільства.

Зміст фундаментальної підготовки має інтегруватися з відповідним блоком предметів наступного рівня кваліфікації, виходячи з призначення спеціаліста та молодшого спеціаліста, його функцій на виробництві, а прикладна підготовка повинна мати значну питому вагу в змісті освітньо-професійної програми.

Такий підхід дав би змогу забезпечити: а) гнучкість і варіативність спеціальностей у відповідному напрямку внаслідок досягнення єдності фундаментальної підготовки і можливості розвивати дану групу спеціальностей залежно від вимог замовника і умов суспільного розвитку шляхом зміни змісту прикладної підготовки; б) оптимальні умови для продовження освіти на більш високих ступенях особам, що мають освіту в обсязі освітньо-професійної програми відповідного напрямку; в) навчальний процес підручниками, навчально-мето-

значними посібниками та іншою літературою завдяки уніфікації змісту фундаментальних дисциплін в одному напрямку спеціальностей; та простіші умови у виборі фахівців відповідної кваліфікації для замовників спеціалістів.

Наведені вище позиції щодо формування напрямків вищої базової освіти та спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів, на нашу думку, сприяють заощадженню державних ресурсів.

В умовах ринку, коли неможливо гарантувати спеціалістам з вищою освітою надання роботи з вузьким профілем, спеціальності, що їх встановлюють за кожним напрямком підготовки, не повинні бути надто вузькими. У разі потреби додаткової вузької спеціалізації, що може виникнути при цільовій підготовці за договорами з підприємствами, цього можна досягти додатковим вивченням окремих спеціальних дисциплін, а також виконанням курсових та дипломного проєктів за тематикою, узгодженою з підприємством відповідно до майбутньої професійної діяльності випускника вузу. Вузька спеціалізація також створюється під час проходження виробничої практики студентами на підприємствах - замовниках кадрів.

Формування ринку праці неможливе без здійснення широкої перепідготовки кадрів. Вона може здійснюватися за замовленнями підприємств, проте більшою за обсягом має бути перепідготовка за бажанням громадян. З цієї метов потрібно розробити окрему державну програму, яка встановлюватиме також державний порядок фінансування, що слід передбачити в держбюджеті на основі використання певної частини податків, які сплачують підприємства та організації і громадяни. Рациональне поєднання підготовки і перепідготовки

спеціалістів створить оптимальне співвідношення попиту і пропозиції на ринку праці, що становить невід'ємну складову ринкової економіки України.

Основні положення дисертаційного дослідження відображено в таких публікаціях:

1. Про підходи до оновлення змісту освіти в умовах формування ринкової інфраструктури //Тези доповідей Всеукраїнської науково-методичної конференції з актуальних проблем медичної та фармацевтичної освіти в Україні. - Харків, 1994. - 0,2 др. арк.

2. Генезис проблем і перспективи розвитку спеціальностей в умовах переходу до ринкових відносин //Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції "Університет - центр освіти та науки в умовах ступеневої освіти". - Луганськ, 1994. - 0,2 др. арк.

3. Освітньо-професійні програми підготовки молодших спеціалістів: Методичні рекомендації. - Київ, 1994. - 1,9 др. арк. /у співавторстві/.

4. Ступенева система освіти // Віче. - 1994. - № 6. - 0,2 др. арк. /у співавторстві/.

АВ 30.639

Зад. л. 0.66. Тираж 100. Формат 60X84 1/14. Бумага для глубокой печати.
Печ. офс. Усл. печ. л. 0.93 Подп. к печ. 15.02.94 Зак. 0-4595. Бесплатно

Издательство «Преса України»